

نقش سبک زندگی غربی در کاهش فرزندآوری

حسینیه صالحان*

مقدمه

سونامی سالمندی جمعیت در آینده‌ای نزدیک، یکی از مهم‌ترین دغدغه‌ها و نگرانی‌های رهبر معظم انقلاب علیه‌السلام و نخبگان دلسوز نظام جمهوری اسلامی ایران است؛ تا جایی که رهبر انقلاب در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی در این زمینه فرمود: «یکی از خطراتی که وقتی انسان درست به عمق آن فکر می‌کند، تن او می‌لرزد؛ این مسئله جمعیت است». ^۱ برای درک مفهوم سونامی سالمندی، کافی است بدانیم که نرخ باروری در ایران از ۶/۴ فرزند در سال ۱۳۶۴ به نرخ ۱/۶ در سال ۱۳۹۴ سقوط کرده است. همچنین در سال ۱۳۹۰، تعداد ازدواج ۸۷۴ هزار بود که این رقم در سال ۱۴۰۰، به ۵۷۰ هزار کاهش پیدا کرد. تعداد طلاق در سال ۱۳۹۰، حدود ۱۴۳ هزار عدد بود که در سال ۱۴۰۰، این عدد به ۲۰۰ هزار افزایش یافت. نرخ باروری در سال ۱۳۹۰، ۱/۷۹ بود که در سال ۱۴۰۰، نرخ باروری به ۱/۶۵ رسید؛ ^۲ این در حالی است که حداقل نرخ باروری برای حفظ ثبات جمعیت، ۲/۱ است.

در خطر کاهش جمعیت یک جامعه همین بس که جمعیت، یکی از عناصر قدرت هر کشور و عاملی مهم در رشد و اعتلای فرهنگ و اقتصاد آن کشور است. به همین دلیل اگر جمعیت کشوری به سمت پیری برود، به‌زودی با مشکلات عدیده‌ای همچون نیاز به کار اتباع

* دانش‌آموخته جامعه‌الزهره علیه‌السلام و کارشناس روانشناسی.

۱. بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=24721>

۲. نصرنیوز، «کاهش ۳۵ درصدی ازدواج و افزایش ۴۰ درصدی طلاق»، ۱۴۰۱/۰۹/۲۲، کد خبر: ۸۳۱۳۹.

<https://nasnews.ir/detail/83139>

بیگانه برای تولید و رونق اقتصادی مواجه خواهد شد.^۱ همچنین بحران‌های عمیق خانوادگی و تضعیف اقتدار نظامی و امنیتی یک کشور، از معضلات دیگر کاهش جمعیت است. در این میان عوامل مهمی در کاهش نرخ فرزندآوری موثر بوده‌اند که یکی از مهم‌ترین این عوامل، تأثیر مدرنیته و نفوذ فرهنگ غرب در لایه‌های مختلف زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی ایرانیان است؛ فرهنگی که بر پایه اعتقاد به انسان‌محوری بنا شده است، خوشبختی و لذت بردن بیشتر از زندگی را در محدود کردن تعداد اعضای یک خانواده می‌داند و این کار را با کنترل باروری و کاهش زاد و ولد محقق می‌کند.^۲ گسترش روزافزون ارتباطات بین‌المللی و دسترسی به فضای مجازی نیز سبب شده است بسیاری از ارزش‌های اسلامی جای خود را به نظریات و ارزش‌های پوسیده غربی بدهند. این در حالی است که امروزه این نظریات، کارایی خود را حتی در جوامع غربی نیز از دست داده‌اند.

در این نوشتار برآنیم تا به بررسی مهم‌ترین شاخصه‌های سبک زندگی غربی که تأثیر مستقیمی بر نگرش نسبت به فرزندآوری دارند، پردازیم تا بتوانیم با آشنایی و مدیریت آسیب‌های ناشی از آن، از پیری جمعیت کشور جلوگیری کنیم.

مهم‌ترین شاخصه‌های زندگی غربی

سبک زندگی غربی، ویژگی‌ها و شاخصه‌های خاص خود را دارد که شاید بتوان گفت از ملزومات این شیوه زندگی است. در این بخش برخی از این شاخصه‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. اصالت لذت و رفاه فردی

در فرهنگ مادیگرایی غربی، اصالت با رفاه فرد است و هر چیزی که با رفاه او در تضاد باشد؛ باید حذف شود. فردگرایی، اصطلاحی است که در قرن نوزدهم مطرح شد و به دو نوع فردگرایی مثبت و منفی تقسیم می‌شود. فردگرایی مثبت معطوف به خودباوری، خودشکوفایی، اعتماد به نفس و استقلال فردی است که همگی دارای بار ارزشی مثبت هستند؛ اما فردگرایی منفی به خودمداری، خودشیفتگی، اتکای افراطی به خود، شادکامی فردی، کیف فی‌الحال و کسب سود

۱. محبوبه جوکار، «مدرنیته، تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ص ۴۱.

۲. همان، ص ۴۲.

شخصی به قیمت متضرر شدن دیگران معطوف است.

امروزه رشد فردگرایی در جامعه ایران، ساختار خانواده را به شدت تحت تأثیر قرار داده و توجه و تمرکز بر فرد و تمایلات او در فرهنگ مدرنیته، او را از زندگی گروهی و خانوادگی دور کرده و موجب خودبینی او شده است.^۱ از آنجا که تأکید نگاه اومانیستی یا فردگرای غربی بر رفاه بیشتر فرد و لذت حداکثری اوست، شعار «فرزند کمتر زندگی بهتر» سرلوحه سبک زندگی غربی خانواده‌ها قرار گرفته است؛ زیرا نیاز فرزند به مراقبت و محدودیت‌هایی که فرزندآوری برای والدین ایجاد می‌کند، مانع رفاه و آسایش آنان است و مزاحم کامیابی و خوشبختی‌شان می‌شود. بر اساس این دیدگاه معمولاً خانواده‌هایی که به سبک غربی زندگی می‌کنند، دیر صاحب فرزند می‌شوند و تربیت او را به‌گونه‌ای مدیریت می‌کنند که خدشه‌ای به رفاه و آسایش‌شان وارد نشود. این در حالی است که از نگاه دینی، زندگی دنیوی با رنج و سختی همراه است و لذت و رستگاری خالص تنها در بهشت به دست خواهد آمد؛ از همین روست که خداوند می‌فرماید: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»^۲ به راستی که ما انسان را در رنج آفریده‌ایم». علامه طباطبایی^{رحمه‌الله} در ذیل این آیه می‌گوید: «و این تعبیر که خلقت انسان در کبد است، به ما می‌فهماند که رنج و مشقت از هر سو و در تمامی شئون حیات بر انسان احاطه دارد و این معنا، بر هیچ خردمندی پوشیده نیست. در دنیا نعمت‌ها آمیخته با ناملايمات و مقرون با جرعه‌های اندوه و رنج است».^۳

افزون بر این در آموزه‌های دینی، تعابیر زیبایی از فرزند شده است؛ برای مثال پیامبر گرامی^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم} اسلام فرموده است: «الْوَلَدُ كَيْدُ الْمُؤْمِنِ إِنْ مَاتَ قَبْلَهُ صَارَ شَفِيعاً وَإِنْ مَاتَ بَعْدَهُ يَسْتَعْفِرُ اللَّهُ لَهُ فَيَعْفُرُ لَهُ»^۴ فرزند، میوه دل مؤمن است. اگر قبل از او از دنیا برود، او را شفاعت می‌کند و اگر بعد از او از دنیا برود، از خداوند بخشش او را می‌طلبد و خدا به برکت دعای فرزند او را می‌آمرزد». آن حضرت در سخن دیگری فرموده است: «إِنَّ الْوَلَدَ الصَّالِحَ رِيحَانَةٌ مِنْ رِيَاحِينِ الْجَنَّةِ»^۵ فرزند شایسته، گلی خوشبو از گل‌های خوشبوی بهشت است». حتی بوسیدن

۱. فریبا پروینیان، ولی‌الله رستمعلی‌زاده و رضا حبیبی، «تأثیر سبک زندگی امروزی زنان بر میزان فرزندآوری؛ مطالعه موردی شهر قزوین»، فصلنامه علمی- پژوهشی زن و جامعه، ص ۴۵.

۲. بلد: ۴.

۳. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، ج ۲۰، ص ۴۸۷ و ۴۸۸.

۴. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۵، ص ۱۱۲.

۵. همان، ص ۱۱۳.

و نوازش فرزند، سبب پاداش و ارتقای درجه در بهشت خواهد شد؛ چنانکه پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرموده است: «قَبِّلُوا أَوْلَادَكُمْ فَإِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ قُبْلَةٍ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ»^۱. اگر چه فرزندآوری، سختی‌هایی را به همراه دارد و حتی ممکن است مانع برخی لذت‌ها شود؛ اما این سختی‌ها در مقایسه با لذت‌های دنیوی و پاداش‌های اخروی آن بسیار ناچیز است.

۲. مصرف‌گرایی به سبک نظام سرمایه‌داری

در عصر حاضر با بالا رفتن معیارهای زندگی، افراد هیچ توجهی به قدرت خرید خود نمی‌کنند و حتی افرادی که نتوانسته‌اند به ثروت مناسبی دست یابند؛ از خریدهای اسراف‌گونه استقبال می‌کنند.^۲ مصرف‌گرایی به سبک دنیای سرمایه‌داری و لیبرالیسم، از جمله ارزش‌هایی است که در سال‌های اخیر جامعه ایران را تحت تأثیر خود قرار داده و با تبلیغات متنوع و رنگارنگ به دنبال اقناع افراد، به‌ویژه زنان برای خرید کالا و تغییر نگرش و انتخاب سبک زندگی خاص است. این در حالی است که افزایش مصرف‌گرایی و بالا رفتن هزینه‌ها به تدریج منجر به فردگرایی، افزایش سن ازدواج، افزایش طلاق، گسترش شهرنشینی، فاصله طبقاتی و ... می‌شود.^۳ طرفداران نظام سرمایه‌داری با توسعه فرهنگ مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی و با تکیه بر تبلیغات و سیاست‌های جمعیتی سازمان ملل و ترویج تفکرات اومانیستی می‌کوشند به رشد اجتماعی و اقتصادی دست یابند و راه رسیدن به آن را در کاهش جمعیت می‌دانند. در تأثیر مصرف‌گرایی بر کاهش فرزندآوری همین بس که وجود فرزند زیاد، مصرف بیشتر و افزایش هزینه بالاتر را به همراه خواهد داشت و چون هدف انسان در دوران جدید، مصرف‌گرایی و بهره‌مندی حداکثری از زندگی معرفی شده است؛ پس فرزندآوری کمتر مورد نظر قرار گرفته است و خانواده‌ها ترجیح می‌دهند با داشتن فرزند کمتر و کاهش هزینه‌ها، رفاه و لذت افزون‌تری را تجربه کنند. این باور موجب کاهش سطح باروری و در نتیجه سیر نزولی رشد جمعیت شده است.^۴

۱. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۲۰.

۲. محمدرحیم عیوضی و محمدجواد هراتی، «تأملی در تأثیر توسعه بر هویت فرهنگی»، نشریه راهبرد توسعه، ص ۱۱۲.

۳. صالح قاسمی، پایان پویایی، ص ۳۵.

۴. محبوبه جوکار، «مدرنیته، تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ص ۵۱.

۳. ترویج دیدگاه فمینیسم

فمینیسم، واژه‌ای فرانسوی است که مدافع برابری حقوق زنان با مردان در تمام عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. بر اساس این دیدگاه خانواده، ازدواج و مادر شدن، مهم‌ترین عامل تبعیض علیه زنان و دختران است. آرمان فمینیسم می‌گوید: «هیچ زنی نباید اجازه داشته باشد در خانه بماند و فرزندان خود را بزرگ کند. جامعه باید به طور کلی تغییر کند»^۱. فمینیسم با تأکید بر استانداردهای مردانه و برتری آن، خواهان همین استانداردها برای زنان شد تا آنان نیز همانند مردان در تمام عرصه‌های اجتماعی به این برتری دست یابند. شدت رواج این دیدگاه در جامعه غرب، به حدی بود که حتی زنانی که آگاهانه خواهان نقش‌های مادری و همسری و خانه‌داری بودند، به عنوان اینکه تحت سلطه پدرسالاری هستند؛ به حاشیه رانده شدند. به نظر بسیاری از فمینیست‌ها، استثمار و فرودستی زنان ناشی از آن است که بچه می‌زایند و همین واقعیت زیست‌شناختی است که به مردان این امکان را می‌دهد که زنان را به اطاعت از خود واداشته و آنان را در زیر سایه حمایت خود قرار دهند. به همین دلیل بسیاری از زنان تحت تأثیر این نگاه، فرزندآوری را علت از دست دادن فرصت‌های تحصیلی و شغلی برای رسیدن به موقعیت برابری با مردان می‌دانند و آن را مانعی برای دسترسی به منابع قدرت و اعتبار اجتماعی تلقی^۲ و در بهترین حالت تنها به یک فرزند بسنده می‌کنند. مقام معظم رهبری علیه‌السلام در بیانات خود به این موضوع اشاره کرده و فرموده است:

امروز دست‌های به شدت مشکوک، موج ضد ارزشی را در دنیا به راه انداخته‌اند که در همه جا هست، در کشور ما هم متأسفانه در گوشه و کنار دیده می‌شود. این‌ها می‌خواهند زن را وادار کنند به اینکه بشود یک مرد! این را کسر شأن زن می‌دانند که چرا فلان کارها را مرد می‌کند، زن نکند. این چه افتخاری است برای زن؟ افتخار برای زن، این است که زن باشد؛ یک زن کامل؛ یک مونث کامل.^۳

۱. حمیرا مشیرزاده، از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم، ص ۳۷.

۲. فریبا پروینیان، ولی‌الله رستمعلی‌زاده و رضا حبیبی، «تأثیر سبک زندگی امروزی زنان بر میزان فرزندآوری؛ مطالعه موردی شهر قزوین»، فصلنامه علمی- پژوهشی زن و جامعه، ص ۶۲.

۳. بیانات در دیدار بانوان نخبه در آستانه سالروز میلاد حضرت زهرا(س)، ۱۳/۰۴/۱۳۸۶.

۴. تحقیر خانه‌داری و جایگاه مادری

امروزه فرهنگ لیبرالیستی و فردگرایی جامعه غربی، موجب تغییر در نگاه ارزشی به نقش مادری و همسری شده است. از ارزش‌های نظام لیبرالیستی روی آوردن زنان به اشتغال و میل آنان به ترک خانواده، میل به ازدواج در سنین بالاتر، کنترل بارداری و تمایل به فرزند کمتر است.^۱ قطعاً رواج چنین دیدگاهی در جامعه ما، موجب کاهش گرایش به مادر شدن و اصالت یافتن فعالیت‌های شغلی زنان و دوری از نقش‌های زنانه شده است.

خانم بتی فریدان، نظریه‌پرداز فمینیست لیبرال، زنانی را که به کار خانگی مشغول می‌شوند، قربانیان یک گزینه اشتباه می‌خواند و آن‌ها را محکوم به عقب‌ماندگی مستمر می‌داند. وی بر این باور است که پرداختن به کار خانه‌داری، محصول فرهنگی است که از زنان خود انتظار رشد ندارد و حاصل آن، تلف شدن یک نفس انسانی است.^۲ در دوران مدرن، ارزش‌هایی همچون وفاداری، همدردی همسران نسبت به یکدیگر، فرزندآوری، نگرش‌هایی مانند نان‌آور بودن مرد و خانه‌دار بودن زن و وظیفه تربیت فرزند به شدت زیر سؤال رفته و بسیار کم‌رنگ شده‌اند و نهاد خانواده دیگر آن قداست و وجاهت دوران قبل را ندارد. در نتیجه امروزه زنان چندان خود را ملکف به فرزندآوری و تربیت آن نمی‌بینند و برای خود نقش‌ها و وظایف جدیدی قائل هستند که در راستای توسعه و پیشرفت فردی آنان است و منابع هویت‌ساز آنان گوناگون و زیاد شده است.^۳ مقام معظم رهبری علیه‌السلام بارها در بیانات خود به اهمیت نقش مادری و همسری و نیز امر خانه‌داری اشاره کرده و فرموده است:

اگر بنای آفرینش انسان و جهان را به دو بخش کارهای ظریف و ریزه‌کاری و بخش کارهای مستحکم بگذاریم، بخش اول که ظریف‌کاری‌ها و ریزه‌کاری‌ها و رشته‌رشته پروردن احساسات و عواطف بشر است، در اختیار زن است. گناه بزرگ تمدن مادی، تضعیف و گاهی به فراموشی سپردن این نقش است. هر جا سخن از تضعیف خانواده است، نقش این بخش مهم نادیده گرفته شده [است]. هر جا سخن از بی‌اعتنایی به هنر مادری و هنر تربیت فرزند در آغوش پر مهر و محبت مادر است، این نقش نادیده گرفته شده [است]. دنیای غرب این جرم بزرگ را دارد که این نقش را تضعیف کرده و

۱. فریبا علاسوند، زن در اسلام، ص ۳۵۵.

۲. اسماعیل چراغی کوتیانی، «فمینیسم و کارکردهای خانواده»، ماهنامه معرفت، ص ۹۵.

۳. حلیمه عنایت و لیلیا پرنیان، «رابطه جهانی شدن فرهنگی و گرایش به فرزندآوری»، فصلنامه علمی - پژوهشی زن و جامعه، ص ۱۲۸.

در مواردی نادیده گرفته است.^۱

در روایات نیز امر خانه‌داری و مدیریت داخل خانه توسط زنان، مورد تأکید قرار گرفته است؛ چنانکه رسول خدا ﷺ فرموده است: «الْمَرْأَةُ سَيِّدَةُ بَيْتِهَا؛^۲ بزرگ خانه، زن است». مقام معظم رهبری دامنه‌العلوه در ذیل این روایت می‌فرماید: «کدبانو یعنی آن کسی که محیط خانواده تحت اشراف اوست، تحت نظارت و تدبیر و مدیریت اوست. خیلی کار پر زحمتی است، خیلی کار ظریفی است؛ فقط هم ظرافت زنانه از عهده انجام این کار برمی‌آید. یک عده‌ای خیال می‌کنند زن در خانه بیکار است. نخیر، زن توی خانه بیشترین و سخت‌ترین و ظریف‌ترین کارها را انجام می‌دهد». ^۳ بنیانگذار انقلاب اسلامی، امام خمینی دامنه‌العلوه نیز اهمیت نقش مادری را مورد توجه قرار داده و فرموده است: «مادرها باید توجه به این معنا کنند که بچه‌هایشان را خوب تربیت کنند، پاک تربیت کنند. دامن‌هایشان یک مدرسه علمی و ایمانی باشد». ^۴ در شرح احوالات این بزرگ‌مرد انقلاب نیز آمده است که گاهی هم که اطرافیان به شوخی به ایشان می‌گفتند چرا زن باید در خانه بماند؟ امام دامنه‌العلوه می‌فرمود: «خانه را دست‌کم نگیرید. تربیت بچه‌ها کم نیست. اگر کسی بتواند فردی را پرورش دهد، خدمت بزرگی به جامعه کرده است. عاطفه در زن، قوی‌تر است و قوام و دوام خانواده بر اساس محبت شکل می‌گیرد». ^۵

۵. تضعیف باورهای دینی

جدا شدن دین از دنیا یا همان سکولاریسم، از شاخصه‌های اصلی فرهنگ غرب است که بر مبنای آن، همه ملاحظات ناشی از ایمان به خدا و جهان آخرت کنار گذاشته می‌شود و تمام انگیزه‌های انسان در همین حیات و معیشت دنیوی خلاصه می‌شود و حساب دیگری در زندگی و عمل و ذهن خود برای هیچ چیز باز نمی‌کند. ^۶ سکولاریسم، اولین عامل مؤثر در فروپاشی

۱. بیانات در دیدار جمعی از مداحان، ۱۳۸۴/۰۵/۰۵.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3298>

۲. ابوالقاسم پاینده، نهج‌الفصاحه، ص ۶۱۴.

۳. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای دامنه‌العلوه، «هنر تقسیم کار»، ۱۳۸۶/۰۸/۱۹.

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21434>

۴. مصطفی وجدانی، سرگذشت‌های ویژه از زندگی امام خمینی (ره) به روایت جمعی از فضلا، ص ۸۹.

۵. همان.

۶. صالح قاسمی، پایان پویایی، ص ۲۷.

نظام خانواده در غرب است و با کاهش دلدادگی به شناخت دین و کاهلی در سرسپردگی به دستورات دینی، تاثیر خود را روی خانواده می گذارد.^۱

متأسفانه در سال‌های اخیر درصد بالایی از خانواده‌های ایرانی تحت تاثیر این ایدئولوژی قرار گرفته و باورها و ارزش‌های دینی در میان آن‌ها کمرنگ شده است تا آنجا که ارزش هر چیزی در زندگی را با سود مادی و منفعت طلبانه‌اش می‌سنجند. از آنجا که این خانواده‌ها همه چیز را در دنیا خلاصه کرده‌اند و اعتقادی به جهان پس از مرگ و نظام پاداش و عقاب الهی ندارند، به سختی زیر بار مسئولیت فرزندآوری می‌روند و منافع دنیوی را بر نتایج اخروی ترجیح می‌دهند. برخی از این خانواده‌ها به علت عدم باور به ارزش‌ها و مقولات دینی و از ترس فقر و مشکلات اقتصادی، از فرزندآوری پرهیز می‌کنند؛ در حالی که خداوند متعال رزق فرزندان را تضمین کرده و فرموده است:

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ
خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَنْزِفُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ كَانِ خَطْنًا كَبِيرًا؛^۲ یقیناً پروردگارت رزق را برای هر که بخواهد، وسعت می‌دهد و [برای هر که بخواهد] تنگ می‌گیرد؛ زیرا او به [مصلحت] بندگانش آگاه و بیناست. فرزندان تان را از بیم تنگدستی نکشید. ما به آنان و شما روزی می‌دهیم، یقیناً کشتن آنان گناهی بزرگ است.

در رویکرد دینی فرزند، مایه خوشبختی و سعادت فرد است؛ چنانکه امام کاظم علیه السلام فرموده است: «سَعِدَ امْرُؤٌ لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَرَى خَلْفًا مِنْ نَفْسِهِ»^۳ خوشبخت شد مردی که نمرد تا فرزندى از خود دید». امام سجاد علیه السلام نیز در این زمینه فرموده است: «مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ أَنْ يَكُونَ مَتَجَرُّهُ فِي بِلَادِهِ وَ يَكُونَ خُلَاطَاؤُهُ صَالِحِينَ وَ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ يَسْتَعِينُ بِهِ»^۴ خوشبختی مرد مسلمان در سه چیز است: محل تجارت و کسب او در شهر خودش باشد که پس از پایان روز نزد زن و فرزند خود برود و دوستانش شایسته و صالح باشند و فرزندانى داشته باشد که از کمک آنان سود جوید».

۱. همان، ص ۲۸.

۲. اسراء: ۳۰ و ۳۱.

۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۲۱، ص ۲۵۸ و ۳۵۷.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۳، ص ۷.

فهرست منابع

کتاب

۱. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، چاپ چهارم، تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
۲. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ ق.
۳. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ ش.
۴. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، چاپ چهارم، قم: شریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
۵. علاسوند، فریبا، زن در اسلام، قم: نشر هاجر، ۱۳۹۰ ش.
۶. قاسمی، صالح، پایان پویایی، تهران: خیزش نو، ۱۳۹۶ ش.
۷. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تصحیح جمعی از محققان، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۸. مشیرزاده، حمیرا، از جنبش تانظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم، تهران: نشر پژوهش شیرازه، ۱۳۸۸ ش.
۹. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تصحیح مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۸ ق.
۱۰. وجدانی، مصطفی، سرگذشت‌های ویژه از زندگی امام خمینی علیه‌السلام به روایت جمعی از فضلا،

مجلات

۱. پروینیان، فریبا و ولی‌الله رستمعلی‌زاده و رضا حبیبی، «تأثیر سبک زندگی امروزی زنان بر میزان فرزندآوری، مطالعه موردی شهر قزوین»، فصلنامه علمی - پژوهشی زن و جامعه، سال نهم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۷، ص ۷۲-۳۹.
۲. جوکار، محبوبه، «مدرنیته، تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، سال دوم، شماره دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۳، ص ۶۹-۳۹.
۳. چراغی کوتیانی، اسماعیل، «فمینیسم و کارکردهای خانواده»، ماهنامه معرفت، شماره ۱۳۱، ص ۸۷-۱۰۸.
۴. عنایت، حلیمه و لیلا پرینیان، «رابطه جهانی شدن فرهنگی و گرایش به فرزندآوری»، فصلنامه علمی - پژوهشی زن و جامعه، سال چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۲، ص ۱۳۶-۱۰۹.

۵. عیوضی، رحیم و محمدجواد هراتی، «تأملی در تأثیر توسعه بر هویت فرهنگی»، نشریه راهبرد توسعه، شماره سوم (پیاپی ۱۹)، پاییز ۱۳۸۸، ص ۱۳۰-۱۰۴.

سایت‌ها

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله سید علی خامنه‌ای www.khamenei.com.
۲. نصرنیوز، «کاهش ۳۵ درصدی ازدواج و افزایش ۴۰ درصدی طلاق»، ۱۴۰۱/۰۹/۲۲، کد خبر: ۸۳۱۳۹.